

AVSTRIJSKA VOJSKA IN NASILJE NAD VOJAKI MED REFORMO LETA 1868 IN KONCEM MONARHIJE

Rok STERGAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: rok.stergar@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

V članku so predstavljeni nasilje nad vojaki v avstro-ogrskih vojaških enotah v času po vojaški reformi leta 1868 ter njegovi odmevi v javnosti. Pogosta poročila v časnikih in parlamentarne interpelacije v zvezi z nasilnim ravnanjem z rekruti pričajo o občutljivosti javnosti za ta problem. Prav tako se je prisotnosti trpinčenja vojakov zavedala vojska in je zato uvedla vrsto mehanizmov za spremljanje in preprečevanje pojavnosti. V celoti je bil položaj nabornikov v Avstro-Ogrski primerljiv s tistim v drugih državah zahodne Evrope.

Ključne besede: vojska, vojaki, častniki, nasilje, Avstro-Ogrska, zgodovina, 1868-1918

L'ESERCITO AUSTRIACO E LA VIOLENZA SUI SOLDATI NEL PERIODO COMPRESO TRA LA RIFORMA DEL 1868 E LA FINE DELLA MONARCHIA

SINTESI

L'articolo esamina la violenza sui soldati austro-ungarici dopo la riforma militare del 1868 e l'eco che essa ebbe nell'opinione pubblica. I frequenti articoli giornalistici e le interpellanze parlamentari relative al comportamento violento nei confronti delle reclute, dimostrano la sensibilità che per questo problema esisteva fra l'opinione pubblica. Gli stessi vertici dell'esercito erano a conoscenza dei patimenti subiti dai soldati, tanto che furono introdotti tutta una serie di meccanismi con lo scopo di seguire ed impedire il fenomeno. La posizione delle reclute dell'esercito austro-ungarico era, nel suo complesso, paragonabile a quella negli altri eserciti dell'Europa occidentale.

Parole chiave: esercito, soldati, ufficiali, violenza, Austria-Ungheria, storia, 1868-1918

Suni ga z eno roko pošteno v trebuh, z drugo pa mu potegni kapo čez ušesa in zakriči: 'Kehrt euch!' Ko pa se obrne, ga suni v zadnjico, pa boš videl, kakšen vrl vojak bo potem ...
(Hašek, Vanek, 1952, zv. 2, 90)

Tema raziskave in uporabljeno gradivo

Da je vojska nasilna institucija, ni posebno prelomno odkritje. Prav tako je jasno, da so nasilne vojne in vojaki. Že davni vojskovodja Džingiskan je svojim sogovornikom nekoč pojasnil, da je največje veselje moža in vojaka loviti in poraziti nasprotnika, upleniti vse njegovo premoženje, pustiti njegove žene jokati in stokati, jahati njegovega konja ter uporabiti telesa njegovih žensk za nočno srajco in ležišče (Keegan, 1994, 189). Tudi danes, ko se večina armad promovira z mirovniškimi in reševalnimi akcijami, je vojskovanje vendarle njihova osnovna naloga in razlog obstoja. To pa je – navkljub vsej verbalni kozmetiki o *kirurško natančnih zadetkih* in *minimalni kolateralni škodi* – povezano z ubijanjem in uničevanjem. Vendar tema tega prispevka ni nasilje vojske nad sovražniki, temveč znotraj nje same. Zanimalo nas bo torej, kako nasilna je bila vojska (v našem primeru avstrijska) do svojih pripadnikov. Poleg tega bomo poskušali pokazati, kakšen je bil odnos javnosti do brutalnosti v armadi. Naš prikaz bo temeljil na pregledu gradiva prezidialne pisarne avstro-ogrskega vojnega ministrstva za leta 1867-1914 in drugem gradivu iz tega arhiva, na časopisnih člankih iz istega obdobja, na nekaterih spominskih zapisih ter na strokovni literaturi. Ta se sicer z nasiljem v vojski še ni podrobneje soočila, a v številnih sintetičnih in monografskih delih, ki obravnavajo položaj v državi in vojski, najdemo dragocene informacije o naši temi. Žal pa so izredno redek pojav spomini preprostih vojakov iz tistega časa, ki bi nam kot prvovrsten vir omogočili res dober vpogled v naborniški vsakdan. Zaradi tega je slika, ki smo jo tu izrisali, prejkone le slab približek resničnosti.

Palice, sablje in parlamentarne interpelacije

Vojaško urjenje je bilo v zgodovini tradicionalno povezano z nasilnim ravnanjem z rekruti. Najsi je šlo za pretepanje vojakov kot osnovni pripomoček urjenja ali za poskuse, da bi napravili vojake z brutalno vadbo bolj učinkovite. Tako je bil pruski kralj in vojskovodja Friderik Veliki mnenja, da se mora vojak bolj kot nasprotnika bati svojega nadrejenega, in osnovni pripomoček njegovih častnikov in podčastnikov je bila palica, s katero so *vzgajali* in *disciplinirali* vojake. Toda uporaba telesnih kazni ni bila omejena le na prusko vojsko, ampak je bila splošna značilnost armad 18. stoletja. Menda so Britanci v krutosti do vojakov prekašali celo Pruse, a ti so nasilje uporabljali bolj sistematično (Ropp, 2000, 56, 57).

Vendar takšno nasilje ne bo v ospredju našega zanimanja. Bilo je namreč uradno dovoljeno in namenjeno povečanju učinkovitosti vojske. V 18. stoletju si pač niso znali predstavljati, kako bi vojake brez prisile učinkovito izurili in zagotovili disciplino v bitki. Resnici na ljubo se to zdi komaj predstavljivo tudi danes. V času gladkocevnega strelnega orožja so vojaki namreč morali stati v strnjeni formaciji le nekaj sto metrov od nasprotnika in dolge ure prenašati neposredno obstreljevanje s pehotnim in topniškim orožjem. Pričevanja iz bitke pri Waterlooju kažejo, da so častniki in podčastniki marsikdaj morali uporabiti fizično silo ali celo orožje proti lastnim vojakom, saj so le tako lahko preprečili množičen beg (Keegan, 2000, 182-183).

V tem zapisu bom predvsem skušal predstaviti vsakdanje šikaniranje in nasilje nad vojaki v času, ko to ni bilo več dovoljeno. V obdobju, ki ga obravnavam, je bila namreč *pedagogika* Friderika Pruskega že presežena in od leta 1868 je bil tepež v avstro-ogrski vojski prepovedan tudi kot disciplinska kazen. Edina še dovoljena oblika telesnega kaznovanja je bilo dvournno privezovanje (Deák, 1995, 130, 131). Leta 1917 je cesar Karl odpravil še to kazen, a jo je zaradi hude nediscipline zopet uvedel leta 1918, ko so se iz Rusije v enote začeli vračati avstro-ogrski vojni ujetniki (Herwig, 1997, 358).

Tudi sicer se je z uvedbo splošne vojaške obveznosti leta 1868 položaj vojakov izboljšal. Da krajše služenje zahteva nove pristope in da je vojakom potrebno vzbuditi veselje do služenja, je v memorandumu cesarja opozoril šef njegove vojaške pisarne, Friedrich Beck. Poudaril je, da bodo po reformi služili vsi sloji družbe, kar zahteva drugačen odnos do vojakov. Med drugim je predlagal, da bi morali častniki in podčastniki rekrute vikati, kar se je tudi res zgodilo (Glaise-Horstenau, 1930, 142-143). Spremembe v disciplinski obravnavi nabornikov je po sprejetju novega vojaškega zakona leta 1868 poudarjala tudi poluradna propaganda. Slovenski prevod brošure *Was bringt uns das neue Wehrgesetz?*, katere izid je podprlo vojno ministrstvo, je bralce med drugim opozarjal, da je *"palico in železje ... nova postava odpravila tudi vojakom"* ([Przibram], 1869, 28). Tudi novo pravilo službe, ki je bilo sprejeto leta 1873, je častnikom naročalo, naj bodo pozorni do podrejenih in upoštevajo njihove zmožnosti (Rothenberg, 1998, 83). Seveda pa je bila takšna skoraj prijateljska drža omejena le na čas službe. V prostem času so se morali častniki gibati v njim primernih krogih in se izogibati vsakršnim družabnim stikom z navadnimi vojaki. Le tako naj bi po prepričanju varuhov častniške vzvišenosti ohranili poseben, eliten socialni položaj (Kann, 1979, 122, 123).

Seveda pa je armada spremljala odnos častnikov do podrejenih, ki je bil del vsakoletnega ocenjevanja in podlaga za uspešno napredovanje. Žal je bilo ocenjevanje v praksi dostikrat le formalno. Ravnanje Rudolfa Cvetka, avstrijskega častnika in prvega slovenskega dobitnika olimpijske medalje, s podrejenimi so njegovi poveljniki leta 1900 (v prvem letu službe) ocenili kot *"angemessen, dabei dienstfordernd"*, leta 1902 so dodali še, da je strog, sicer pa so v personalno mapo vsako leto dopisali le:

"wie im Vorjahr" (KA. Quall., Cvetko). O površnosti takšnega ocenjevanja zgovorno govori tudi dejstvo, da bilo mnenje nadrejenih o značaju in obnašanju poročnika Ferdinanda Bauma von Appelschhofna, ki se je v začetku preteklega stoletja v Ljubljani proslavil kot ekshibicionist, vse do njegove invalidske upokojitve karseda lepo (KA. Quall., Baum von Appelschhofen; Stergar, 1999, 28, 29).

Toda dodati je treba, da vsakoletne ocene niso bile edini mehanizem za nadzor primernosti ravnanja častnikov s podrejenimi. O tem nam priča vrsta poročil o ukrepih zoper nasilne in zmerjaške častnike med dokumenti vojnega ministrstva iz tistega obdobja (KA, KM-Präs). Proti nasilnežem je relativno ostro nastopalo vojaško sodstvo; neki dragonski poročnik je bil leta 1900 obsojen na mesec kasarniškega zavora, ker je rekrute ozmerjal s *češkimi svinjami* in *posranimi Čehi* (Deák, 1995, 132).

Zelo pomembno nadzorno vlogo je imela tudi javnost. Ta slabemu ravnanju z vojaki ni bila naklonjena, čeprav je sicer tepežkanje še vedno veljalo za nadvse primerno vzgojno sredstvo. Ljudje so budno spremljali, kako častniki in podčastniki ravnaajo z vojaki, ter o tem obveščali častnike, posamezni primeri domnevne brutalnosti so postali celo predmet parlamentarnih interpelacij. Oficirji za vse to niso bili neobčutljivi; marsikateri novinar se je moral dvobojevati z užaljenim častnikom in kakšen oficir se je zaradi takšnih obtožb celo ubil. Slovenski bralci so lahko brali, kako se je – potem ko je urednik tamkajšnjega časnika dokazal, da trpinči vojake – v Salzburgu obesil in ustrelil (sic!) neki stotnik (Slovenec, 12. 3. 1900, 3).

Nedvomno je torej res, da se je odnos do vojakov po reformi močno izboljšal, a marsikaj nas prepričuje, da je bilo fizično in verbalno nasilje nad vojaki še vedno precej pogost pojav. Ljubljanski *Slovenec* je na primer leta 1900 opisal, kako je neki podčastnik na ulici brez povoda udaril "*prostaka s palico ... po glavi, da se mu je vtila kri*" (Slovenec, 23. 8. 1900, 3). Isti časnik je nekaj mesecev poprej poročal tudi o ravnanju nadporočnika Dembickega, ki je podrejenemu, ko ta ni hotel izvršiti njegovega ukaza, s sabljo odsekal več prstov na levi roki. Zadeva je prišla na dnevni red zasedanja ogrske delegacije in vojno ministrstvo je moralo obljubiti natančno preiskavo (Slovenec, 23. 1. 1900, 3). Za večnarodno monarhijo je bilo značilno, da so največ pozornosti vzbudili primeri verbalnega ali fizičnega nasilja, ki so bili (domnevno) narodno motivirani. Častnik, ki se je spozabil in je rekruta ozmerjal na primer s *češko svinjo*, je imel kar precejšnje možnosti, da bodo njegovo ravnanje obravnavali v dunajskem parlamentu. Zlasti od 90-ih let 19. stoletja dalje so se v dunajskem državnem zboru kar vrstile interpelacije v zvezi z domnevno narodno motiviranim trpinčenjem vojakov (Jandasek, 1964, 78 in passim).

Opozoriti pa je potrebno, da parlamentarnih intervencij mnogokrat ni spodbudila le skrb za vojake, temveč morda še v večji meri politični motivi. Marsikatera obtožba se je izkazala za pretirano ali neosnovano. Kot nam bo lepo pokazal naslednji primer, za pretiravanje niso bili imuni niti časniki. *Slovenec* je 27. avgusta 1900 poročal, da je neki stotnik na notranjskih manevrih s sabljo do smrti pobil vojaka. Oficir naj bi

rezervistu "zadal rano najprej v prsi, potem pa še čez glavo, da se je siromak takoj ves krvav zgrudil na tla ter v malo trenutkih izdihnil dušo" (Slovenec, 27. 8. 1900, 3). Čez teden dni so v istem časniku svoje bralce obvestili, da je bilo njihovo poročilo "pisano na podlagi splošnega govorjenja mej ljudstvom" in da seveda "ljudje radi malo več povedo in malo bolj črno rišejo, kakor je bilo v resnici". V resnici naj bi stotnik rezervista le udaril po glavi in ta naj bi močno krvavel, tako da ga je moral oskrbeti zdravnik in je preživel nekaj dni v bolnišnici (Slovenec, 3. 9. 1900, 3). Toda po objavi uradnega popravka, ki ga je poslalo državno pravdnništvo, se je pokazalo, da je stotnik neposlušnega vojaka zadel po nesreči in da je bil zgolj lažje poškodovan (Slovenec, 7.9.1900, 4).

Poseben problem avstrijske armade, ki je neposredno povezan z ravnanjem z rekruti, so bili samomorji. Stopnja le-teh je bila najvišja v Evropi in se je gibala okrog 1%, kar je bilo štirikrat več od njihovega deleža v britanski ali nemški vojski. Vzroki za tolikšno število samomorov so bili seveda številni – od slabih bivalnih razmer, ki so se popravile šele z izgradnjo novih vojašnic v začetku 20. stoletja (Wandruszka, Urbanitsch, 1987, 112 ff), do srednjeevropskega sindroma –, a glavni povod je bilo gotovo slabo ravnanje z vojniki (Deák, 1995, 131). Poleg tega so se naborniki večkrat sami poškodovali, da bi se izognili vojaščini. V pismu Otona Župančiča viniškemu učitelju Franju Lovšinu lahko preberemo, da je pesnik zaradi poveljnika šole za rezervne častnike, kjer je služil vojaški rok, razmišljal, da bi nastavljal "puško proti kakemu pripravnemu mestu na svojem telesu". Domnevno neuravnovešeni poveljnik naj bi namreč enoletne prostovoljce "mečkal med prsti kakor dekla svinjsko kuho" (Župančič, 1989, 209, 210). Toda iz poznejših pisem njegovi dolgoletni intimni prijateljici, Albertini (Berti) Vajdič, vidimo, da je v pesnikovem primeru šlo bolj za začetne težave pri privajanju na novo okolje kot pa za resnično šikaniranje nadrejenega častnika. Predragemu Berteku je namreč zaupal, da stotnik sicer "grozi in grozi, da so nam vstajali prvi dan lasje, a zdaj smo videli, da za tem grmenjem ni bliskov in strel", da je poveljnik skratka "imeniten dečko" (Župančič, 1986, 126). Prav v Župančičevem primeru dobro vidimo, da je bilo od posameznikove prilagodljivosti oziroma občutljivosti odvisno, kaj je razumel kot nasilje. Od mnogih dejavnikov je bil odvisen tudi njegov odziv na takšno ravnanje.

Razlika v pogostosti samomorov zato še ne pomeni, da so bili avstrijski rekruti izpostavljeni mnogo hujši torturi kot njihovi vrstniki v drugih državah. Samomor je bil očitno v kulturnem okolju habsburške monarhije – bolj kakor drugje – pogost in za posameznika sprejemljiv odziv na izredne razmere. Ne nazadnje je še danes stopnja samomorov med moško populacijo v Sloveniji več kot štirikrat tolikšna kakor v Združenem kraljestvu.¹ Poleg tega nas mnogi primeri prepričujejo, da je (bilo?) na-

1 Stopnja samomorov moških v Sloveniji je manj kot 0,5% letno (http://www.who.int/mental_health/Popic_Suicide/suicide_rates.html), kar priča, da je bila stopnja samomorov v avstrijski vojski gotovo posledica nenormalne situacije.

silje nad vojaki že kako prisotno tudi v drugih vojskah. Marsikateri izmed bralcev ima verjetno osebne izkušnje iz neke *ljudske* armade, v spomilih poznejšega visokega nemškega častnika lahko preberemo, kako je v tridesetih letih z golimi rokami čistil konjski hlev, ker se je zameril štabnemu desetniku (Knappe, Brusaw, 1993, 95, 96), jugoslovanski kraljevi častnik je v dvajsetih letih preteklega stoletja od svojega sluge pričakoval, da mu bo na voljo za spolno zadovoljitev (PMC, Vodeb, 162), v Veliki Britaniji pa so v začetnih letih 2. svetovne vojne rekrute v okviru *treninga sovražstva* polivali z ovčjo krvjo, jih vozili na obiske klavnic in jim v posebni *hall of hate* kazali slike nemških grozodejstev (Bourke, 2000, 152-155). Nič čudnega torej, če je v Haškovem *Švejku* kadet Biegler sanjal, da celo v nebesih angelski korporal vojake suva s pestjo v trebuh in jih zmerja s *svinjami betlehenskimi* (Hašek, Vanek, 1952, zv. 3, 65, 66).

Zaključek

Ob koncu torej lahko rečemo, da se v svojem ravnanju z vojaki avstro-ogrska armada v celoti ni dosti razlikovala od drugih (zahodno)evropskih armad. Njeno obravnavanje jezikovnih in verskih manjšin (kar sicer ni moja tema) ter vsaj načelno prizadevanje za ustrezno ravnanje z rekruti pričata, da ji skrb za vojaka ni bila docela tuja. Celo Karl Renner, socialist in poznejši predsednik avstrijske republike, je menil, da je v njej vladalo relativno demokratično vzdušje in da je služenje vojske za marsikateriga rekruta pomenilo precejšen civilizacijski napredek (Okey, 2001, 259, 343).

AUSTRIAN ARMY AND MALTREATMENT OF ITS SOLDIERS FROM THE 1868 REFORM TO THE END OF THE MONARCHY

Rok STERGAR

University of Ljubljana, Faculty of Philosophy, History Department, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: rok.stergar@ff.uni-lj.si

SUMMARY

The topic of the present contribution is not violence of the army against enemies but violence within the army itself. We were interested in the army's (in our case Austrian) cruel treatment of its own soldiers. Furthermore, we attempted to depict the attitude of the public towards the brutality practiced in the army and how this practice was viewed by the military hierarchy.

Military training has always been traditionally associated with a brutal treatment of recruits, which involved either violent beating of the soldiers as a basic expedient of training or attempts to make them more efficient through training filled with violence. In the dealt with period the status of the soldiers was, at least in principle, somewhat better. The savage beating was indeed no longer a permissible educational method. Corporal punishment was prohibited, while moral training was still in its early stages and limited to rousing patriotism and the feeling of being faithful to the ruler. In practice, however, officer and drillmasters were still often strengthening their authority through well-aimed punches or strokes with the flat side of their swords, and through highly abusive language.

The public was not well disposed to such treatment, of which speak numerous newspaper articles and interpellations in the Vienna parliament, although beating was still considered a suitable means of education (particularly as far as children were concerned). Quite symptomatic of the multiethnic monarchy was the fact that most attention was always given to the cases of (presumably) ethnically motivated verbal or physical violence. The officer who lost his temper and called a recruit for example a "Czech swine" had a great chance that his assault would be dealt with in the Vienna parliament.

Violence against soldiers was also punished by the army, which after the 1868 reform strove for a better treatment of its soldiers, who no longer represented just the marginal groups that served the army at the times of selective conscription, but all strata of society. Due to everything told we may infer that the recruits' situation in Austro-Hungarian Empire was comparable to the situation in other Western European countries.

Key words: military, recruits, officers, maltreatment, Austro-Hungarian Empire, history, 1868-1918

VIRI IN LITERATURA

- Bourke, J. (2000):** *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare.* London. (Prvi natis 1999).
- Deák, I. (1995):** *Der K.(u.)K. Offizier: 1848-1918.* Prev. Marie-Therese Pitner. 2. izdaja. Wien, Köln, Weimar.
- Glaise-Horstenau, E. von (1930):** *Franz Josephs Weggefährte: Das Leben des Generalstabschefs Grafen Beck.* Zürich, Leipzig, Wien.
- Hašek, J., Vanek, K. (1952):** *Dobri vojak Švejk med prvo svetovno vojno.* 6 zvezkov. Ljubljana.
- Herwig, H. H. (1997):** *First World War: Germany and Austria-Hungary, 1914-1918.* Modern Wars. Ed. Hew Strachan. London, New York.

- Jandasek, E. (1964):** Die Stellung des Abgeordnetenhauses der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder zu Fragen des Militärs, 1867-1914. Doktorska disertacija. Wien, Universität Wien.
- KA, KM-Präs - Kriegsarchiv Dunaj (KA), Kriegsministerium-Präsidialbüro, Sachregister, 1867-1914.**
- KA, Quall., Baum von Appelhofen - KA, Qualifikationslisten, Ferdinand Baum von Appelhofen, *1876.**
- KA, Quall., Cvetko - KA, Qualifikationslisten, Rudolf Cvetko, *1880.**
- Kann, R. A. (1979):** The Social Prestige of the Officer Corps in the Habsburg Empire from the Eighteenth Century to 1918. V: Kiraly, B. K., Rothenberg, G. E. (eds.): War and Society in East Central Europe. Zv. I, Special Topics and Generalizations on the 18th and the 19th Centuries. Brooklyn College Studies on Society in Change 10. New York, 113-135.
- Knappe, S., Brusaw, T. (1993):** Soldat: Reflections of a German Soldier, 1936-1949. Shrewsbury.
- Keegan, J. (2000):** The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme. London. (Prvi natis 1976).
- Keegan, J. (1994):** A History of Warfare. London. (Prvi natis 1993).
- Okey, R. (2001):** The Habsburg Monarchy c. 1765-1918: From Enlightenment to Eclipse. V: Jones, C., Overy, R. (eds.): European Studies Series. Houndmills, London, New York.
- PMC, Vodeb - Pokrajinski muzej Celje, Franc Vodeb, "Moji spomini", rokopis.**
- [Przibram, L.] (1869):** Kratko in lahkoumevno pojasnilo nove vojne postave. Ljubljana.
- Ropp, Th. (2000):** War in the Modern World. 2. izdaja. Baltimore, London. (Prvi natis 1962).
- Rothenberg, G. E. (1998):** The Army of Francis Joseph. West Lafayette. (Prvi natis 1976).
- Slovenec (1867-1914):** Slovenec. Ljubljana.
- Stergar, R. (1999):** "Vojski prijazen in zaželen garnizon": Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno. Zbirka Zgodovinskega časopisa, 19. Ljubljana.
- Wandruszka, A., Urbanitsch, P. (eds.) (1987):** Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Zv. 5, Die bewaffnete Macht. Wien.
- Župančič, O. (1986):** Zbrano delo. Zv. 10, Pisma I. Ed. Joža Mahnič. V: Bernik, F. (ed.): Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana.
- Župančič, O. (1989):** Zbrano delo. Zv. 11, Pisma II. Ed. Joža Mahnič. V: Bernik, F. (ed.): Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana.